



ความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตชาวไทใหญ่
กับความหลากหลายทางชีวภาพสู่ภูมิปัญญาท้องถิ่น
Relationship of Tai Yai Livelihood
and Biodiversity to Traditional Knowledge

สุณี เชื้อนแก้ว¹ ประสิทธิ์ วังภคพัฒนวงศ์¹ และ อรุณทัย จำปีทอง^{1*}

บทคัดย่อ

ชาวไทใหญ่ เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ในตระกูลภาษาไท-กะได อาศัยอยู่ในรัฐฉานประเทศพม่าเป็นส่วนใหญ่และมีบางส่วนที่อาศัยอยู่บริเวณดอยไตแลง ชายแดนไทย-พม่า ชาวไทใหญ่มีวิถีชีวิตที่มีอัตลักษณ์ที่โดดเด่น ทั้งภาษา การแต่งกาย การใช้ชีวิตที่ยังคงพึ่งพาอาศัยธรรมชาติก่อให้เกิดการสั่งสมองค์ความรู้และถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นมาช้านาน ชาวไทใหญ่ทำอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก และมีการใช้ประโยชน์จากพืชในป่าธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นการนำไม้มาสร้างบ้าน ทำฟืน การเก็บพืชมาใช้เป็นอาหาร หรือแม้แต่เป็นยาสมุนไพร นอกจากนี้ ชาวไทใหญ่มักมีการใช้พืชตามความเชื่อทางประเพณีที่ถูกถ่ายทอดกันมาช้านานอีกด้วย การอนุรักษ์ไว้ซึ่งภูมิปัญญาเหล่านี้คาดว่าจะสามารถนำไปสู่การพัฒนาโดยเฉพาะการเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศต่อไปได้

¹ ภาควิชาชีววิทยา คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ 50200

*Corresponding Author, E-mail: Ajampeetong@yahoo.com

ABSTRACT

Tai Yai is an ethnic group speaking the Tai-Kradi language. Most of Tai Yai lives in the Shan state in Burma. Furthermore, there are some who live at Doi Tai laeng, at the border between Thailand and Burma. Tai Yai people have special characteristics, including their language, dress and livelihood which rely on the natural surroundings. Knowledge about this has been passed on from generation to generation for a long time. Agriculture is a typical career of Tai Yai. They have to take advantage of a variety of plants, using them, for example, for buildings, fuel, food or herbal medicine. Moreover, some plants are used in connection with traditional ceremonies. It is expected that conservation of this knowledge might lead to economic development, in particular as some species may be used as economic plants in the future.

คำสำคัญ: ไทใหญ่ ภูมิปัญญาท้องถิ่น การใช้ประโยชน์จากพืช

Keywords: Tai Yai, Local wisdom, Plant utilization

บทนำ

ไทใหญ่ (Tai Yai) ฉาน (Shan) ไต (Tai) หรือเงี้ยว (Ngeaw) คือ กลุ่มชาติพันธุ์ในตระกูลภาษาไท-กะได แต่เดิมอาศัยอยู่ในรัฐฉานประเทศพม่าเป็นส่วนใหญ่และมีบางส่วนของที่อาศัยอยู่บริเวณดอยไตแลงชายแดนไทย-พม่า ชาวไทใหญ่ที่อาศัยอยู่ในประเทศพม่ามีมากกว่า 3 ถึง 4 ล้านคน และมีหลายแสนคนที่ได้อพยพเข้าสู่ประเทศไทยมาช้านานและในปัจจุบันก็ยังมี การอพยพอย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะในระยะหลังได้มีการอพยพเข้ามาทางอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน อำเภอฝาง อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย (บุญช่วย, 2547; ชัยสิทธิ์ และ สิงหนาท, 2549; สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน, 2551) โดยมีสาเหตุมาจากการหลบหนีภัยทางการเมือง หางานทำเพื่อให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น และหลบหนีจากการถูกคุกคามและล่วงละเมิดทางเพศ

(สมพงษ์, 2544; โครงการพิพิธภัณฑวัฒนธรรมและชาติพันธุ์ล้านนา, 2551; The Shan Human Rights Foundation, 1996; The Shan Human Rights Foundation and The Shan Women's Action Network, 2002) ในปัจจุบันคาดว่าจะมีประชากรไทใหญ่ถึงร้อยละ 5 ของประเทศ (วีรพงศ์, 2544)

ชาวพื้นเมืองต่าง ๆ มีพื้นฐานการดำเนินชีวิตมาจากการทำเกษตรกรรมแบบดั้งเดิม ต้องพึ่งพาธรรมชาติเป็นหลัก วัฒนธรรมหลายอย่างจึงผูกพันกับธรรมชาติมาเนิ่นนาน (ยศ และคณะ, 2547) ชาวไทใหญ่จัดว่าไม่แตกต่างจากกลุ่มชาติพันธุ์อื่นที่มีวิถีชีวิตผูกพันกับป่าอย่างแยกจากกันไม่ออก มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้จำนวนมาก โดยจัดเป็นแหล่งที่มาของปัจจัยสี่ อันได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค การที่ชาวพื้นเมืองมีวิถีชีวิตผูกพันกับป่าตามแบบวิถีของชาวบ้าน โดยเฉพาะต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติ ทำให้เกิดการนำเอาวัฒนธรรมของตนมาปรับ

ใช้ให้เข้ากับปัจจัยที่มีอยู่รอบตัวก่อให้เกิดเป็นองค์ความรู้ของกลุ่มชนนั้น ๆ ที่มาจากการสังเกต การลองผิดลองถูก มีการสั่งสมองค์ความรู้และถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นมาทางการปฏิบัติและการบอกเล่าโดยอาศัยองค์ความรู้ดั้งเดิม และนำมาสู่ความเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่มีคุณค่าและเกิดประโยชน์แก่มนุษย์มากมาย (ประเวศ, 2554) ดังนั้น การเข้าถึงองค์ความรู้แบบดั้งเดิม ด้วยวิธีการศึกษาให้ท้องถิ่น เก็บรวบรวมองค์ความรู้เหล่านั้นนอกจากจะทำให้ความรู้ดั้งเดิมของชาติพันธุ์มนุษย์ที่สะสมไว้นับพันปียังคงอยู่ไม่สูญหายไปตามกาลเวลาแล้วยังสามารถใช้ความรู้ดังกล่าวพัฒนาเพื่อให้เกิดคุณค่าทางวิชาการ ทางเศรษฐกิจ ทางเกษตร ทางสุขภาพและการแพทย์และการอุตสาหกรรมทั้งในระดับท้องถิ่น หรือระดับประเทศได้อีกด้วย

ประวัติความเป็นมาของชาวไทใหญ่

ไทใหญ่ หรือ ฉาน เป็นกลุ่มชาวไทใหญ่กลุ่มหนึ่งที่อาศัยอยู่ในประเทศพม่า ทางตอนใต้ของจีน และในภาคเหนือของประเทศไทย จัดอยู่ในกลุ่มคนที่พูด

ภาษาไท-กะได (Tai-Kadai language family) (โครงการพิพิธภัณฑวัตถุวัฒนธรรมและชาติพันธุ์ล้านนา, 2551) บางกลุ่มคนจะเรียกชาวไทใหญ่ว่า ฉาน คำว่า ฉาน นี้มาจากชื่อ รัฐฉาน (Shan state) ซึ่งเป็นรัฐที่มีชาวไทใหญ่อาศัยอยู่มากที่สุดในประเทศพม่า ชาวไทใหญ่นั้นมีชื่อเรียกต่างกันไปและจะจำแนกกลุ่มด้วยการเพิ่มคำขยาย เช่น ไทใหญ่ดำ ไทใหญ่แดง ไทใหญ่ขาว ไทใหญ่ใต้ ไทใหญ่เหนือ เป็นต้น ไทใหญ่ที่อาศัยอยู่ในรัฐฉานจะเรียกว่า ไต หรือ ไตหลวง หรือ ไทใหญ่ ซึ่งเป็นคำที่คนไทยส่วนใหญ่จะใช้เรียกชนกลุ่มนี้เช่นกัน (ชัยสิทธิ์ และสิงหนาท, 2549; ฉลาดชาย และคณะ, 2541)

การแต่งกายของชาวไทใหญ่ผู้ชายจะสวมเสื้อโต นุ่งกางเกงขาก๊วยคล้ายกางเกงจีน มีผ้าโพกศีรษะที่ศีรษะ (รูปที่ 1ก) ส่วนผู้หญิงจะสวมผ้าขึ้นหรือผ้าถุงยาวคลุมตามตัว เสื้อแขนยาวหรือแขนสั้นป้ายทับไปด้านเดียวกับผ้าถุง สวมหมวกที่สานจากไม้ไผ่ เรียกว่า กุ๊บ (รูปที่ 1ข)



ก



ข

รูปที่ 1 การแต่งกายของผู้ชายไทใหญ่ (ก) และผู้หญิงไทใหญ่ (ข) (รูปโดย: สุนิ เชื้อนแก้ว)

ชาวไทใหญ่เรียกตนเองว่า “ไทใหญ่” แต่ชนชาติอื่นจะเรียกว่า เสียม เเซียม หรือ สยาม ชาวไทใหญ่จะมีชื่อที่ชนชาติอื่นเรียกแตกต่างกันไป เช่น พม่าเรียกว่า “ซาน ” หรือ “ฉาน” ส่วนชาวคะฉิ่น หรือจิงโป เรียกว่า “อะซาม” ชาวอาซาง ชาวปะหล่อง และชาวว้าเรียกว่า “เซียม” คำทั้งหมดนี้มาจากรากเหง้าของคำเดิมคือ สยาม สาม หรือ ซาม ทั้งสิ้น ส่วนชาวจีนอันมีวิธีการเรียกชาวไทใหญ่ที่แตกต่างออกไป เช่น พวกเสื่อขาว (ปายี) พวกฟันทอง (จินฉื่อ) พวกฟันเงิน (หยินฉื่อ) พวกฟันดำ (เฮยฉื่อ) และยังมีชื่อเรียกอื่น ๆ อีก เช่น เหลียว หลาว หมางหมาน พวกเยว่ร้อยเผ่า และหยี่ เป็นต้น (สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน, 2551; โครงการพิพิธภัณฑวัฒนธรรมและชาติพันธุ์ล้านนา, 2551; สมพงศ์, 2544; ฉลาดชาย และคณะ, 2541)

ในกลุ่มของไทใหญ่เองก็มีชื่อเรียกที่ต่างกันไป โดยเรียกชื่อตามถิ่นที่อยู่อาศัย เช่น ชาวไทใหญ่ที่อยู่ในเขตประเทศจีนจะถูกเรียกว่าเป็นไทใหญ่แซ่หรือไทใหญ่จีน เนื่องจากสามารถพูดภาษาจีนได้และรับเอาอิทธิพลวัฒนธรรมจีนหลายอย่างตั้งแต่ภาษา วิธีการกินอาหารด้วยตะเกียบ การตั้งบ้านเรือนแบบติดพื้นและขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นต้น หรือเรียกชาวไทใหญ่

ที่อยู่ทางเหนือของแม่น้ำคง (สาขาของแม่น้ำสาละวิน) ว่าไทเหนือ และเรียกไทใหญ่ที่อยู่ทางใต้ของแม่น้ำคงซึ่งก็คือไทใหญ่ในพม่า ว่าเป็นไทใหญ่ใต้

ถิ่นที่อยู่ปัจจุบันและวิถีชีวิตของชาวไทใหญ่

ปัจจุบันชาวไทใหญ่พบกระจายอยู่ในหลายประเทศดังต่อไปนี้ (โครงการพิพิธภัณฑวัฒนธรรมและชาติพันธุ์ล้านนา, 2551; สมพงศ์, 2544; สุมิตร และคณะ, 2545) (รูปที่ 2)

-ในประเทศพม่า พบชาวไทใหญ่ส่วนใหญ่จะอาศัยอยู่ในเขตรัฐฉาน ในภาคเหนือของประเทศพม่า ได้แก่ เมืองแสนหวี สีป้อ น้ำคำ หมู่เจ เมืองนาย เมืองปิ่น เมืองยองห้วย เมืองตองจี เมืองกาเล เมืองยาง เมืองมิด เป็นต้น

-ในประเทศจีน มีชาวไทใหญ่จำนวนมากอาศัยอยู่ในเขตภาคตะวันตกเฉียงใต้ของมณฑลยูนนาน ได้แก่ เมืองมาว เมืองวัน เมืองหล้า เมืองตี เมืองซอนเจฝาง เมืองแลง เมืองฮิม เมืองยาง เมืองกึ่งม้า เมืองตัง เมืองแซ่หรือเมืองแสง เมืองบ่อ หรือ เมืองเซียง หรือ เมืองเซียงกู่ เมืองเมื่อง เป็นต้น



รูปที่ 2 แผนที่ประเทศที่พบการกระจายของไทใหญ่ (ที่มา: <http://202.129.0.133>)

-ในประเทศอินเดีย พบตามรัฐอัสสัม โดยมีชาวไทใหญ่ที่อพยพมาจากประเทศพม่าเข้าไปตั้งถิ่นฐานและอาศัยอยู่มานานมากกว่า 600 ปี

-ในประเทศไทย พบชาวไทใหญ่อพยพเข้ามาทำมาหากินและตั้งถิ่นฐานในจังหวัดแม่ฮ่องสอน เชียงราย และเชียงใหม่ และพบบ้างในจังหวัดตาก นครสวรรค์ อุตรดิตถ์ พิษณุโลก และนครนายก (วีรพงศ์, 2544; สมพงศ์, 2544)

การสร้างบ้านเรือนของชาวไทใหญ่ส่วนใหญ่จะอาศัยอยู่ตามพื้นที่ราบลุ่มริมแม่น้ำ ตามหุบเขา ตามเนินเขาหรือที่ดอน โดยพื้นที่มีระดับความสูงต่ำกว่า 400 เมตร การก่อตั้งบ้านเมืองหรือหมู่บ้าน มักมีขนาดตั้งแต่ 20 หลังคาเรือนขึ้นไปจนถึงหลายร้อยหลังคาเรือน และอาจถึงพันหลังคาเรือนในบางจังหวัด เมืองมักจะตั้งอยู่ในบริเวณที่มีหมู่บ้านอื่นหลาย ๆ หมู่บ้านอยู่โดยรอบ โดยด้านหลังของหมู่บ้านมักจะหันหน้าเข้าสู่ทุ่งนา (ยศ และคณะ, 2542) ดังนั้น ชีวิตของไทใหญ่จึงผูกพันกับการทำนาและเกษตรกรรมอื่น ๆ พืชที่ปลูกได้แก่ ข้าว (*Oryza sativa* L.) ถั่วเหลือง (*Glycine max* Merr.) ยาสูบ (*Nicotiana tabacum* L.) ฝ้าย (*Gossypium* spp.) งา (*Sesamum indicum* L.) ข้าวโพด (*Zea mays* L.) อ้อย (*Saccharum officinarum* L.) มะเขือเทศ (*Lycopersicon esculentum* Mill.) ส้มเขียวหวาน (*Citrus reticulata* Blanco) กลั้ว (*Musa sapientum* L.) มะนาว (*Citrus aurantifolia* Swingle) มะม่วง (*Mangifera indica* L.) มะละกอ (*Carica papaya* L.) แตงโม (*Citrullus lanatus* Matsum & Nakai) กระเทียม (*Allium sativum* L.) หัวหอม (*Allium ascalonicum* L.) เป็นต้น และยังมีปลูกผักสวนครัวหรือพืชล้มลุกชนิดอื่น ๆ อีกด้วย (อมรรัตน์, 2539)

การใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพของพืช

นอกจากไทใหญ่จะผูกพันกับการทำนาและเกษตรกรรมอื่น ๆ แล้ว วิถีชีวิตยังมีการใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพของพืชในป่าธรรมชาติ เช่น การหาไม้มาทำฟืน การเก็บใบตองตึง ใบพลวง มาทำหลังคาบ้านหรือผนังบ้าน เก็บเห็ดหน่อไม้หรือพืชอาหารอื่น ๆ รวมทั้งสมุนไพร ซึ่งชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้หรือเก็บหาทรัพยากรจากป่าได้ตลอดทั้งปี เช่น กรณีศึกษาการใช้ประโยชน์จากพืชในป่าธรรมชาติของไทใหญ่บ้านหลวง อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ดังตารางที่ 1

ตัวอย่างการใช้ประโยชน์และความสำคัญของพืช

ชาวไทใหญ่สามารถใช้ประโยชน์จากพืชในหลาย ๆ ด้าน ส่วนใหญ่จะใช้เป็นปัจจัยสำคัญเพื่อตอบสนองต่อการดำรงชีวิต เช่น ใช้เป็นอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ก. อาหาร พืชเป็นแหล่งอาหารหลักของประชากรโลก ไม่ว่าจะเป็น ข้าว (*Oryza sativa* L.) ข้าวโพด (*Zea mays* L.) ข้าวสาลี (*Triticum aestivum* L.) มันฝรั่ง (*Solanum tuberosum* L.) เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีพืชอีกหลายชนิดที่มนุษย์สามารถนำมาใช้เป็นอาหารได้ เช่น ต่าง (รูปที่ 3ก) หน่อตาล (รูปที่ 3ข) หรือ กระเจียว (รูปที่ 3ค) เป็นต้น

ข. ยารักษาโรค มีการนำพืชท้องถิ่นมาใช้เป็นยารักษาโรคหลายชนิด เช่น การใช้รากของเงือกเชิงหรือกระดังใบ (รูปที่ 4ก) ต้มน้ำดื่มแก้บิด จุกเสียด การใช้ใบของมินจาง (รูปที่ 4ข) ต้มน้ำอาบแก้อาการคัน เนื้อครันตัวและใช้ดอกต้มน้ำดื่มแก้ไข้ใน หรือการใช้ใบและเปลือกต้นของไม้ยางเืองหรือเปล้าหลวง (รูปที่ 4ค) ต้มน้ำอาบหลังคลอด แก้ปวดเมื่อย เป็นต้น

ตารางที่ 1 การใช้ประโยชน์จากความหลากหลายของพืชในป่าธรรมชาติของกลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่ กรณีศึกษา บ้านหลวง อำเภอยะหริ่ง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ชื่อวงศ์	ชื่อวิทยาศาสตร์	การใช้ประโยชน์
Acanthaceae	<i>Strobilanthes glaucescens</i> Nees	ทั้งต้นต้มอาบแก้ชาง ไม่มีแรง
Araceae	<i>Rhaphidophora peepla</i> Schott	ทั้งต้นต้มอาบแก้แผลพุพอง บวม
Araliaceae	<i>Heteropanax fragrans</i> Seem.	ใบ ต้มอาบขับเลือด ขับประจำเดือน
Bignoniaceae	<i>Oroxylum indicum</i> (L.) Benth. ex Kurz	ฝัก ใช้เป็นอาหาร
Bombacaceae	<i>Bombax anceps</i> Pierre	ดอก ใช้เป็นอาหาร
Caesalpiniaceae	<i>Cassia siamea</i> Lam.	ยอดอ่อน ดอก ใช้เป็นอาหาร
Commelinaceae	<i>Commelina diffusa</i> Burm.f.	ยอดอ่อนใช้เป็นอาหาร แกงข้าวคั่ว
Dipterocarpaceae	<i>Dipterocarpus obtusifolius</i> Teijsm. ex Miq.	ไม้ ใช้สร้างบ้าน รั้ว
	<i>Shorea obtusa</i> Wall. ex Blume	ไม้ ใช้สร้างบ้าน รั้ว
	<i>Shorea siamensis</i> Miq.	ไม้ ใช้สร้างบ้าน รั้ว
Euphobiaceae	<i>Antidesma sootepense</i> Craib	ผลและยอดอ่อน ใช้เป็นอาหาร
	<i>Bridelia glauca</i> Blume	เปลือกต้นต้มอมแก้ร้อนใน เหงือกบวม
Fagaceae	<i>Quercus kerrii</i> Craib	เปลือกใช้ย้อมชะลอม ผลเป็นอาหารวัว
Gramineae	<i>Bambusa nutans</i> Wall. Ex Munro	ไม้ใช้ทำรั้ว เครื่องจักสาน
Lecythidaceae	<i>Careya sphaerica</i> Roxb.	เปลือกต้น ใช้ย้อมสีผ้า
Mimosaceae	<i>Acacia concinna</i> Wall.	ทั้งต้นทุบแช่น้ำใช้เปื้อปลา
	<i>Xylocarpus xylocarpa</i> W. Theob.	ไม้ ใช้สร้างรั้ว ทำฟืน
Myrtaceae	<i>Syzygium cumini</i> (L.) Skeels	ผล ใช้เป็นอาหาร ไม้ ใช้สร้าง รั้ว ฝาย ฟืน
Papilionaceae	<i>Desmodium oblongum</i> Wall.	ราก ต้มกินล้างไต
Rhamnaceae	<i>Ventilago ochrocarpa</i> Pierre	ใบผิงไฟหรือแช่น้ำร้อนดื่ม ล้างไต
Rubiaceae	<i>Paederia linearis</i> Hook. f.	ใช้เป็นยาประคบรักษาริดสีดวงทวารหนัก
Sapindaceae	<i>Schleichera oleosa</i> (Lour.) Oken	ผลกินได้ ยอดอ่อนใช้จิ้มกับน้ำพริก
Selaginellaceae	<i>Selaginella ostenfeldii</i> Hieron.	ยอดอ่อน ใช้เป็นอาหาร
Sterculiaceae	<i>Helicteres elongata</i> Wall.	เปลือกต้น ใช้ทำเชือก
Tiliaceae	<i>Colona floribunda</i> Craib	เปลือกต้น กินกับหมากพลู
	<i>Grewia abutilifolia</i> Vent. ex Juss.	เปลือกต้น ทุบแล้วใช้สระผมแทนแชมพู
Vitaceae	<i>Ampelocissus martini</i> Planch.	ยอดใช้เป็นอาหาร
	<i>Cissus repens</i> Lam.	ทั้งต้น ต้มอาบแก้ตานขโมย
Zingiberaceae	<i>Alpinia malaccensis</i> (Burm.f.) Roscoe	ดอก ใช้เป็นอาหาร
	<i>Boesenbergia rotunda</i> (L.) Mansf.	หัว ใช้เป็นอาหารและรักษาอาการท้องเฟ้อ
	<i>Zingiber kerrii</i> Craib	หัว ใช้เป็นอาหาร
	<i>Zingiber montanum</i> Link ex Dietr.	ทั้งต้นต้มอาบยาสมุนไพรอยู่ไฟสตรี



รูปที่ 3 ต้าง (*Trevesia palmate* Vis.) ใช้ส่วนลำต้นและดอกเป็นอาหาร (ก) ตาล (*Borassus flabellifer* L.) ใช้หน่ออ่อนเป็นอาหาร (ข) และกระเจียว (*Curcuma petiolata* Roxb.) ใช้ช่อดอกลวกจิ้มกับน้ำพริกหรือทอดกรอบ (ค) (รูปโดย: สุณี เชื้อนแก้ว)



รูปที่ 4 เจื่องเชิง หรือกะดังใบ (*Leea indica* (Burm.f.) Merr.) (ก) มินจาราง หรือไพล (*Zingiber montanum* (Koenig) Link ex Dietr.) (ข) และไม้ยางเยื้อง หรือเปล้าหลวง (*Croton roxburghii* N.P. Balakr.) (ค) (รูปโดย: สุณี เชื้อนแก้ว)



รูปที่ 5 เครื่องจักสาน (ก) และก๊ับ (ข) ที่ผลิตจากไผ่บง (รูปโดย: สุณี เชื้อนแก้ว)

ค. เครื่องนุ่งห่ม มีการนำส่วนของพืชมาใช้ทำเครื่องนุ่งห่มและของใช้ เช่น เครื่องจักสาน (รูปที่ 5ก) หรือ ก๊ับ ที่มีลักษณะเป็นหมวกปีกกว้างทำมาจากกาบไผ่และไม้ไผ่ (รูปที่ 5ข) ฝ้าย (*Gossypium* spp.) เส้นใยจากเมล็ดนำมาทอผ้า ปอแก้ว (*Hibiscus cannabinus*

L.) นำมาทอกระสอบ และจ้าว (*Bombax ceiba* L.) นำมายัดหมอน ที่นอน นอกจากนี้ยังรวมถึงการสกัดสีย้อมจากธรรมชาติเพื่อใช้ย้อมผ้า เช่น สีนํ้าตาลจากเปลือกต้นสัก (*Tectona grandis* L.f.) สีนํ้าตาลจากเปลือกต้นกระโดน (*Careya sphaerica* Roxb.) สีนํ้า-

เงินจากใบฮ่อม (*Baphicacanthus cusia* (Nees) Bremek.) และสีน้ำเงินจากใบคราม (*Indigofera tinctoria* L.) เป็นต้น

ง. ท่อยูอาศัย มีการใช้พืชเป็นวัสดุหลักในการสร้างท่อยูอาศัย โดยเฉพาะบ้านเรือนในสังคมชนบทยังมีให้เห็นอยู่ เช่น การใช้ไม้ไผ่ (*Bambusa* spp.) ในการปลูกสร้างเรือน การใช้ใบหญ้าคา (*Imperata cylindrica* (L.) P.Beauv.) หรือใช้ใบตอง (*Dipterocarpus tuberculatus* Roxb.) ในการมุงหลังคาบ้าน การใช้ไม้สัก (*Tectona grandis* L.f.) รัง (*Shorea siamensis* Miq.) แดง (*Xylia xylocarpa* (Roxb.) W. Theob. var. *kerrii* (Craib & Hutch.) I.C.Nielsen) เต็ง (*Shorea obtusa* Wall. ex Blume) ในการทำเสา พื้น หรือตัวโครงสร้างของบ้าน เป็นต้น

นอกจากนี้ชาวไทใหญ่ยังมีการใช้พืชในด้านพิธีกรรม ความเชื่อประเพณีต่าง ๆ เช่น การทำตะแหหลวง (รูปที่ 6ก) การใช้ส้มป่อย (รูปที่ 6ข) ในพิธีรดน้ำดำหัวผู้อาวุโส หรือสงฆ์พระ การใช้อยอดหัว (รูปที่ 6ค) ในการบูชาพระหรือพิธีทางสงฆ์ในวันมงคลต่าง ๆ เป็นต้น

ความสัมพันธ์ระหว่างความหลากหลายทางชีวภาพกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

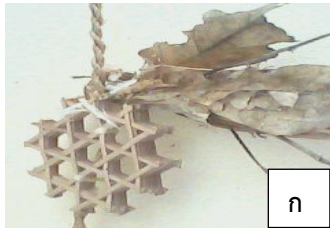
ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นโดยคนและชุมชนท้องถิ่น ที่มีการเรียนรู้ สร้างสรรค์ พัฒนาสิ่งต่าง ๆ ขึ้นมาเพื่อใช้ในการดำรงชีวิต โดยมีการปรับตัวให้เข้ากับระบบนิเวศชุดใดชุดหนึ่งที่มีลักษณะจำเพาะเฉพาะชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งในแต่ละท้องถิ่น เช่น การใช้พืชสมุนไพร อาหาร สัตว์ยาในการรักษาโรค การรักษาพยาบาล ความเชื่อและพิธีกรรม (ยศ และคณะ, 2542) ความหลากหลายทางชีวภาพจึงเป็นสิ่งสำคัญที่ช่วยให้มนุษย์มีทางเลือกในการใช้ประโยชน์จากพืชตาม

แหล่งทรัพยากรที่พบในธรรมชาตินั้น ๆ โดยปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ และการใช้ประโยชน์ก็มีความแตกต่างกันไปในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ขึ้นอยู่กับการถ่ายทอดความรู้ที่ต่อ ๆ กันมาที่เรียกว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น นั่นเอง

ชาวไทใหญ่มีการนำพืชในท้องถิ่นมาประยุกต์ทำเป็นอาหารที่มีความหลากหลายและมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว โดยพืชบางชนิดมีคุณสมบัติที่สามารถนำไปแปรรูปอาหารได้มากกว่า 1 อย่าง เช่น งาดำ (*Sesamum indicum* L.) ใช้เป็นทั้งอาหารคาวอย่างข้าวปึก หรือของหวานอย่างขนมงา (รูปที่ 7ก-ข) หรือน้ำมันงาที่ใช้ปรุงอาหารและยังใช้ได้ทั้งยาสมุนไพร และส่วนประกอบของเครื่องสำอาง (รูปที่ 7ค) เป็นต้น การใช้ประโยชน์จากถั่วเหลือง (*Glycine max* (L.) Merr.) การนำถั่วเหลืองมาทำถั่วเน่าแผ่น หรือใช้เป็นอาหารอย่างถั่วเน่าชา (รูปที่ 7ง-ฉ) นอกจากนี้ ยังมีพืชที่พบได้ทั่วไปที่อาจมีการใช้เฉพาะในกลุ่มไทใหญ่เท่านั้น หรือใช้ในกลุ่มชาติพันธุ์อื่นด้วย เช่น ถั่วพูหรือถั่วโง้ง (*Psophocarpus tetragonolobus* DC.) ส้มปี (*Vaccinium sprengelii* (G.Don) Sleumer ex Rehder) หมากผักเนื้อไก่หรือมะรุม (*Moringa oleifera* Lam.) ผักอีหรือผักเหือด (*Ficus infectoria* Willd.) หมากดีหรือกระเจียบมอญ (*Abelmoschus esculentus* Moench) ผักหวานบ้าน (*Sauropus androgynus* Merr.) เพกา (*Oroxylum indicum* (L.) Benth. Ex Kurz) ผักเผ็ดหรือผักคราดหัวแหวน (*Acmella oleracea* (L.) R.K.Jansen) ถั่วแปบ (*Lablab purpureus* (L.) Sweet) ต่างหลวง (*Trevesia palmata* (Roxb. ex Lindl.) Vis.) เสี้ยว (*Bauhinia purpurea* L.) ถั่วเหลือง (*Glycine max* (L.) Merr.) เป็นต้น (ศูนย์ไทใหญ่ศึกษา, 2550)

การใช้พืชสมุนไพรหรือการใช้ประโยชน์ทางยาจากพืชนั้นในทางการแพทย์พื้นบ้านได้อาศัยประสบการณ์ที่สะสมสืบเนื่องต่อเนื่องกันมาเป็น

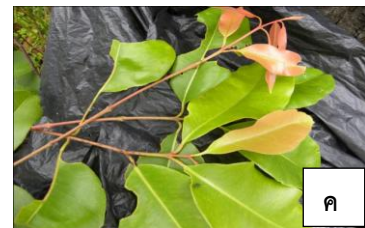
เวลานาน ใช้ต้นทุนต่ำ มีผลข้างเคียงน้อย ในปัจจุบันจึงนิยมใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรกันมาก



ก



ข



ค

รูปที่ 6 ตะแหหลวง เป็นเครื่องรางสำหรับไล่สิ่งชั่วร้าย (ก) ฝักส้มป่อยแห้ง (*Acacia concinna* (Willd.) DC.) (ข) และหว่า (*Syzygium cumini* (L.) Skeels) (ค) (รูปโดย: สุณี เชื้อนแก้ว)



ก



ข



ค



ง



จ



ฉ

รูปที่ 7 การนำพืชมาประยุกต์ทำเป็นผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ของชาวไทใหญ่: ข้าวปึก หรือข้าวคลุกงา ใช้รับประทานเป็นอาหาร (ก), ขนมนงา (ข), น้ำมันงา ใช้ประกอบอาหาร ทำเครื่องสำอางหรือยาสมุนไพร (ค), ถั่วเหลืองคั่วใช้รับประทานเป็นอาหารว่าง (ง), ถั่วเน่าแผ่น ทำเครื่องแกงแทนกะปิ (จ) และถั่วเน่าซา ใช้เป็นอาหาร (ฉ) (รูปโดย: สุณี เชื้อนแก้ว)



ก



ข

รูปที่ 8 ยาแท่งแก้ไข้ ที่พบขายตามตลาดในชุมชนไทใหญ่ (รูปโดย: สุณี เชื้อนแก้ว)

ชาวไทใหญ่มีวิธีการรักษาโรคที่หลากหลายวิธี ควบคู่กับการใช้ยาสมุนไพร วิธีที่นิยมได้แก่ การกินสด การต้มอาบ การประคบหรือการตำพอก ตัวอย่างการรักษาโรคโดยใช้ภูมิปัญญา เช่น ถ้าเป็นงูสวัดจะให้หมอมนต์พื้นบ้านเสกคาถาและใช้ใบพลู (*Piper betle* L.) เช็ดตรงตำแหน่งที่เป็นแผลที่เป็นก็จะหาย ถ้าประสบอุบัติเหตุกระดูกหักให้หมอมนต์หรือหมอกระดูกเสกคาถาใส่น้ำมันงาทากระดูกก็จะติดกันหายสนิทโดยไม่ต้องผ่าตัด ในสตรีที่กำลังจะคลอดบุตรให้ดื่มน้ำมะพร้าวอ่อนเพื่อช่วยล้างไขมันที่ติดตัวทารก ทำให้คลอดง่าย กิ่งและใบหนุมานประสานกาย (*Schefflera leucantha* R.Vig.) ไทใหญ่จะนำมาหั่นหรือตำทำเป็นยาประคบตามร่างกาย แก้อาการปวดเมื่อยหรือหญิงที่เพิ่งคลอดบุตรใช้ต้มอาบเพื่อลดอาการชาตามมือและเท้า ช่วยในการบำรุงเลือด บำรุงธาตุหรือจะใช้ตำพอกแผลสดจะช่วยลดอาการอักเสบของแผลและทำให้ไม่เป็นบาดทะยัก การอยู่ไฟของสตรีหลังคลอดให้ทานยาหมั่นจาราง คือ ยาสมุนไพรปรุงจากไพล เปลือกพริกไทย ให้ผสมน้ำมะนาวทาน เมื่อคลอดแล้วก็ใช้น้ำอุ่นผสมกับใบกระเพราอาบให้ทารกเพื่อป้องกันท้องอืด ท้องเฟ้อ เป็นต้น

นอกจากนี้ มีการนำสมุนไพรมาผสมกันในรูปของยาแท่งแก้ไข้ แก้ลมชัก หรือแก้ท้องผูก (รูปที่ 8ก-ข) โดยมีส่วนผสมของพืช ตัวอย่างเช่น จันทน์แดง (*Dracaena loureiroi* Gagnep.) จันทน์ขาว (*Diospyros decandra* Lour.) มะรุม (*Moringa oleifera* Lam.) พลู (*Piper betle* L.) ขมิ้นชัน (*Curcuma longa* L.) หมาก (*Areca catechu* L.) เป็นต้น ใช้บดและทำเป็นแท่งไว้รับประทาน (โครงการพิพิธภัณฑสถานธรรมชาติและชาติพันธุ์ล้านนา, 2551)

นอกจากนี้ ไทใหญ่ยังมีความเชื่อทางประเพณีเกี่ยวกับการใช้พืชที่ถ่ายทอดกันมานานมาแล้ว เช่น

การอาบเหลินหรือถ่อนเหลิน หรืออาบน้ำเดือน ทำเมื่otarกคลอดครบ 30 วันแล้ว ก็จะใช้พืชจำพวก ใบเงินใบทอง (*Graptophyllum pictum* Griff.) ส้มป่อย (*Acacia concinna* Wall.) หนุ่คา ใบฝรั่ง (*Psidium guajava* L.) ผสมน้ำอาบให้แก่ทารกเพื่อความเป็นสิริมงคลของชีวิต เป็นต้น

ส่วนประเพณีในแต่ละเดือนของชาวไทใหญ่ มีรายละเอียด ดังนี้

เดือน 1 ประเพณีทำบุญถวายข้าวใหม่ ที่เรียกว่า “การทำบุญหล่ข้าวปัก” (ข้าวดำคลุกงา)

เดือน 3 การถวาย “ข้าวหย่ากั” (ข้าวเหนียวแดง ที่มีส่วนผสมของข้าวเหนียว ถั่วลิสง น้ำอ้อย น้ำตาลทราย มะพร้าวและงา)

เดือน 5 การขอขมาเจ้าพ่อหลักเมือง โดยนำพืชจำพวกน้ำขมิ้น ส้มป่อย ไปใช้ในการขอขมารวมถึงการใช้สร้งน้ำพระ การขอขมาแก่ผู้อาวุโสตามเทศกาลต่าง ๆ ด้วย (สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน, 2551)

บทสรุป

ไทใหญ่จัดเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีอัตลักษณ์เป็นของตนเอง ทั้งภาษา การแต่งกาย อาหาร ประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิตและความเป็นอยู่ มีการดำเนินชีวิตที่มีความผูกพันและเกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรพืชที่มีอยู่โดยรอบ ก่อให้เกิดการเรียนรู้และพัฒนาขึ้นเป็นองค์ความรู้เฉพาะตัว มีการสะสมและถ่ายทอดภูมิปัญญาดั้งเดิมจากรุ่นสู่รุ่นตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันจนกลายเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นเฉพาะของชาวไทใหญ่ การเล็งเห็นความสำคัญและการใช้ประโยชน์จากพืชของไทใหญ่ยังเป็นส่วนหนึ่งของการอนุรักษ์ไว้ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นที่อาจเปลี่ยนแปลงหรือสูญหายไปตามกาลเวลาหรือการขาดซึ่งการสืบสานวัฒนธรรม

ระหว่างรุ่นสู่รุ่น อีกทั้งยังเป็นอีกหนึ่งหนทางของการอนุรักษ์ไว้ซึ่งพันธุ์พืชท้องถิ่นที่ในอนาคตนำไปสู่การพัฒนาให้กลายเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศต่อไปได้

เอกสารอ้างอิง

- โครงการพิพิธภัณฑ์วัฒนธรรมและชาติพันธุ์ล้านนา (2551). ไทใหญ่ ความเป็นใหญ่ในชาติพันธุ์. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. เชียงใหม่.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์ วิยะดา สมสวัสดิ์ และ เรณู วิชาศิลป์ (2541). ไท (Tai). คณะสังคมศาสตร์. เชียงใหม่: โรงพิมพ์มีเมือง.
- ชัยสิทธิ์ ด้านกิตติกุล และ สิงหนาท แสงสิงหนาท (2549). รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการภูมิทัศน์วัฒนธรรมในชุมชนไทใหญ่. คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. กรุงเทพฯ.
- บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ (2547). 30 ชาติในเชียงราย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม.
- ปณิธิ อมาตยกุล (2547). การย้ายถิ่นของชาวไทใหญ่เข้ามาในจังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. เชียงใหม่.
- ประเวศ วะสี (2554). ความหลากหลายทางชีวภาพ สังคม และการศึกษาที่เข้าถึงความจริง. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา <http://www.tungsong.com>.
- ยศ สันตสมบัติ (2542). ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน. ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน. คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. เชียงใหม่.
- ยศ สันตสมบัติ ทรงวิทย์ เขื่อนสกุล สมเกียรติ จำลอง ทวีช จตุรพุกษ์ อุไรวรรณ แสงศรี วิเชียร อันประเสริฐ อรัญญา ศิริผล และ เสถียร ฉันทะ (2547).

นิเวศวิทยาชาติพันธุ์ทรัพยากรชีวภาพและสิทธิชุมชน. โครงการพัฒนาองค์ความรู้และศึกษานโยบายการจัดการทรัพยากรชีวภาพในประเทศไทย (โครงการ BRT). กรุงเทพฯ.

วชิระ ครินชัย (2546). แผนที่ของทวีปเอเชีย. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา <http://202.129.0.133>.

วีรพงศ์ มีสถาน (2544). สารานุกรมกลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่. สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล. กรุงเทพฯ.

ศูนย์ไทใหญ่ศึกษา (2550). พืชพื้นบ้าน. วิทยาลัยชุมชนแม่ฮ่องสอน. แม่ฮ่องสอน.

สมพงษ์ วิทย์ศักดิ์พันธ์ (2541). ถิ่นที่อยู่คนไทในจังหวัดเชียงใหม่ (Tai Villages in Chiangmai Province). รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. เชียงใหม่.

สมพงษ์ วิทย์ศักดิ์พันธ์ (2544). ประวัติศาสตร์ไทใหญ่. สร้างสรรค์. กรุงเทพฯ.

สุมิตร ปิติพัฒน์ ปรีตรดา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล เสมอชัย พลุสวัสดิ์ และ วิไลวรรณ ขนิษฐนันท์ (2545). ชุมชนไทในพม่าตอนเหนือ: รัฐฉานตอนใต้ ภาคมันตะและและคำตี้หลวง. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. กรุงเทพฯ.

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน (2551). วัฒนธรรมประเพณีชนเผ่าจังหวัดแม่ฮ่องสอน. แม่ฮ่องสอน.

อมรรัตน์ ปานกล้า (2539). ชาวไทใหญ่ฮ้างฮ้างบนวิถีโลกไร้พรมแดน. สยามอารยะ. กรุงเทพฯ.

The Shan Human Rights Foundation (1996). Uprooting the Shan: SLORC's Forced Relocation Program in Central Shan State. Chiang Mai. Thailand.

The Shan Human Rights Foundation and The Shan Women's Action Network (2002). Licence to Rape. Chiang Mai. Thailand.

